

Zbigniew DZIEMIANKO
Krzysztof KOLECKI
Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa

OD EDUKACJI OBRONNEJ DO EDUKACJI DLA BEZPIECZEŃSTWA W POLSKIM SYSTEMIE OŚWIATOWYM

Ewolucja polskiej edukacji obronnej w kierunku edukacji dla bezpieczeństwa trwa prawie sto lat i zapewne będzie dalej się zmieniała. Na jej ewolucję wpływały przemiany historyczne, polityczne, społeczne, cywilizacyjne, techniczne i przyrodnicze.

*Edukacja obronna to ogół procesów oświatowo-wychowawczych, realizowanych głównie przez rodzinę, szkołę, wojsko, kościoły, środki masowego komunikowania, organizacje społeczne i stowarzyszenia, zakłady pracy oraz specjalnie powołane instytucje, ukierunkowanych na kształtowanie systemu wartości i upowszechnianie wiadomości ważnych dla bezpieczeństwa kraju.*¹

Edukacja obronna ma bardzo szeroki zakres. Obejmuje nie tylko zagadnienia związane z elementami przeszkolenia wojskowego, ratownictwa i samoobrony ludności. Kształcenie obronne jest bowiem typem nauczania, który oprócz pożądanych umiejętności samoobrony i obrony powinien wykształcić również takie ważne cechy, jak humanizm, szybkie i samodzielne podejmowanie decyzji, udzielanie pomocy innym i sobie. Jego realizacja powinna być skorelowana z wartościami przekazywanymi podczas zajęć z innych przedmiotów.²

Nie istnieje prawnie obowiązująca definicja edukacji dla bezpieczeństwa. Według Ministerstwa Edukacji Narodowej *edukacja dla bezpieczeństwa to dział edukacji narodowej, którego głównym celem jest przygotowanie młodzieży do racjonalnych zachowań w obliczu zagrożeń cywilizacyjnych i militarnych.*

*Celem edukacji dla bezpieczeństwa jest upowszechnianie świadomości i wiedzy o źródłach, charakterze i skutkach zagrożeń dnia codziennego i w sytuacjach nadzwyczajnych oraz opanowania umiejętności rozpoznawania, zapobiegania i przeciwstawienia się tym zagrożeniom.*³

Pierwszą próbę zdefiniowania terminu *edukacja dla bezpieczeństwa* podjęto w Akademii Obrony Narodowej w maju 1994 r. i przyjęto, że jest to *część edukacji narodowej, obejmująca wiele elementów edukacji szkolnej i pozaszkolnej, zorganizowanej i nie zorganizowanej. W jej zakresie treściowym wyróżniono takie rodzaje edukacji, jak: polityczna, ekonomiczna, militarna, prawna, psychospołeczna i ekologiczna.*⁴

Pojęcie edukacji dla bezpieczeństwa jest stale poszerzającym się zakresem treściowym takich terminów jak: przysposobienie wojskowe, edukacja obronna

¹ M. Kucharski: *Edukacja obronna*. Warszawa 2002, s. 89

² J. Kunikowski: *Edukacja obronna czy edukacja dla bezpieczeństwa*. „Myśl Wojskowa” nr 4/2006, s. 117-118

³ Propozycja definicji pojęcia Edukacji dla Bezpieczeństwa, przedstawiona przez MENIS na Międzynarodowym seminarium „Edukacja dla bezpieczeństwa w krajach Grupy Wyszehradzkiej”, które odbyło się w dn. 19-21 maja 2004 r. w Warszawie. www.mswia.gov.pl. Edukacja dla bezpieczeństwa. Informacja. Pobrano 10.01.2009 r.

⁴ R. Stępień (red.): *Edukacja dla bezpieczeństwa. Materiały z konferencji naukowej 24-25 maja 1994 r.* Warszawa 1994, s. 32

i wychowanie obronne. W przeszłości przygotowanie wojskowe i obronne oznaczało zapewnienie możliwości przeciwstawienia się zagrożeniom zewnętrznym. Współcześnie chodzi przede wszystkim o kształtowanie zdolności państw i społeczeństw do radzenia sobie z wieloma innymi zagrożeniami, dlatego też rośnie znaczenie szeroko rozumianej edukacji, mającej na celu nie tylko przygotowanie sił zbrojnych i rezerw, ale również całego społeczeństwa do zapewnienia możliwie największych szans przetrwania i rozwoju, niezależnie od rodzaju i skali występujących zagrożeń bezpieczeństwa.

Edukacja dla bezpieczeństwa ściśle wiąże się z wychowaniem patriotycznym, obywatelskim, moralnym, obronnym, ekologicznym i fizycznym. Jako składnik szeroko pojmowanego wychowania, edukacja ta ma za zadanie ukierunkowywać i scalać wszelkie wysiłki pedagogiczne sprzyjające kształtowaniu postaw patriotyczno-obronnych. Tak rozumianą edukację dla bezpieczeństwa możemy zdefiniować jako: *określony system dydaktyczno-wychowawczej działalności rodziny, szkoły, wojska, policji, kościołów, środków masowego przekazu, organizacji młodzieżowych i stowarzyszeń, zakładów pracy oraz instytucji państwowych i samorządowych, ukierunkowany na kształtowanie systemu wartości, upowszechnianie wiadomości i kształtowanie umiejętności ważnych dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego.*⁵

Od chwili powstania ludzkości mamy do czynienia z różnymi formami przygotowania społeczeństw do walki. Jako jeden z pierwszych o potrzebie przygotowania społeczeństwa do wojny pisał już Arystoteles w siódmej księdze Polityki, stwierdzając, iż obywatele „*muszą umieć pracować i walczyć*”.⁶

Na przestrzeni dziejów świata różne były formy przygotowania do walki. Do najbardziej znanych należą systemy społeczeństwa spartańskiego, rzymskiego czy średniowiecznego przygotowania rycerskiego. W Polsce o początkach edukacji obronnej jako systemu procesów oświatowo wychowawczych, którego jednym z głównych celów jest kształtowanie pożądanego stanu świadomości obronnej, nie tylko wybranej grupy społecznej czy wiekowej, lecz całego społeczeństwa, możemy mówić dopiero po zakończeniu I wojny światowej i odzyskaniu niepodległości w 1918 roku.

Doświadczenia wynikające z I wojny światowej, ocena położenia geopolitycznego, sytuacji międzynarodowej oraz wewnętrznej Polski, spowodowały opracowanie na początku lat dwudziestych koncepcji przygotowań do wojny określanej hasłem „*Naród pod bronią*”.

Wyrazem realizacji hasła „*Naród pod bronią*” miało stać się przysposobienie wojskowe jak najszerzego rzesz społeczeństwa, którego celem miało być wyrobienie czynnego patriotyzmu, rozwijanie hartu woli, obowiązkowości i karności, pomnażanie sił fizycznych i hartu ciała, nauczanie podstawowych sprawności wojskowych, budzenie zamiłowania do służby wojskowej. Przysposobienie wojskowe (pw) miało być istotnym przeżyciem w dziedzinie obywatelskiej, miało być szkołą charakteru i czynu patriotycznego, miało być odprężeniem po zajęciach szkolnych i zawodowych, a dla młodzieży miejskiej – odbywane przeważnie w terenie - miało być przeciwwagą warunków życia w mieście.

⁵ R. Jakubczak, J. Fils (red.): *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*. Warszawa 2006, s. 428-429

⁶ R. Rosa: *Filozofia bezpieczeństwa*. Warszawa 1995, s. 26

Na początku lat dwudziestych w Polsce zamierzano wprowadzić obowiązek szkolenia p.w całej młodzieży przedpoborowej, szybko jednak od tego pomysłu odstąpiono, głównie ze względu na trudności finansowe i organizacyjne młodego państwa. O wyborze modelu przysposobienia wojskowego młodzieży, obok trudności finansowych i organizacyjnych młodego państwa zadecydowały poglądy Józefa Piłsudskiego, który opowiedział się za dobrowolnością p.w. Miało to doprowadzić do osiągnięcia dwóch podstawowych celów. Po pierwsze odciążenie armii w zakresie wstępnego szkolenia rekruta oraz i po drugie - wysoki poziom moralny szkolonych.

Program p.w w Polsce, którego podstawowym zadaniem było kształcenie żołnierza-obywatela, obejmowało trzy zasadnicze, wzajemnie przenikające się, kierunki działania: wychowanie obywatelskie, przygotowanie fizyczne oraz wyszkolenie wojskowe – uzupełniało je przysposobienie fachowe (zawodowe). Ta właśnie kolejność odzwierciedlała rzeczywiste oczekiwania sił zbrojnych w stosunku do przysposobienia wojskowego.⁷

Pierwszy projekt ustawy o obowiązkowym wychowaniu fizycznym i przysposobieniu wojskowym został opracowany w Sztabie Generalnym Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego w październiku 1920 r. Zajęcia z p.w miały być prowadzone przez wszystkie rodzaje szkół, od powszechnej rozpoczynając.

Projekt ustawy zapoczątkował wieloletni spór dotyczący przede wszystkim roli wojska w realizacji p.w w szkołach. Wojsko opowiadało się za zasadą obowiązku p.w dla młodzieży męskiej po ukończeniu przez nią 16 lat. Władze cywilne były przeciwnie zdeterminowane p.w młodzieży przez wojsko.

W 1922 roku przygotowano nowy projekt ustawy „*O obowiązkowym wychowaniu fizycznym i powszechnym przysposobieniu do obrony Rzeczypospolitej*”. We wrześniu 1925 roku projekt ustawy został przyjęty przez Radę Ministrów i skierowany do Sejmu. Ustawy nie uchwalono nie tylko w 1926 roku, ale i w całym okresie dwudziestolecia międzywojennego z powodów wcześniej przedstawionych.

W projekcie ustawy proponowano wprowadzenie we wszystkich typach szkół obowiązkowych zajęć z wychowania fizycznego, zarówno dziewcząt jak i chłopców. Obowiązkowe p.w dla młodzieży męskiej miało być wprowadzone od szóstej klasy szkoły średniej i szkół równorzędnych oraz obejmować także szkolnictwo wyższe. Dla młodzieży żeńskiej uczęszczającej do szkół żeńskich przewidywano wybiórcze formy p.w, z zakresu szkolenia sanitarnego, ratownictwa i opieki nad żołnierzem. Zakładano, iż młodzież pozaszkolna objęta będzie tą formą wychowania fizycznego i p.w w stowarzyszeniach i związkach pro obronnych, ale na zasadzie ochotniczej.

Mimo braku uregulowań ustawowych w sprawie p.w, Ministerstwo Spraw Wojskowych podejmowało próby dokonania tego aktami niższego rzędu. Po długich negocjacjach z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydano 1.12.1922 r. rozporządzenie „*w sprawie organizacji przysposobienia wojskowego młodzieży męskiej szkół średnich i zawodowych oraz kolejne w sprawie przysposobienia wojskowego młodzieży szkolnej*”.

W styczniu 1923 r. ukazał się „*Tymczasowy program przysposobienia wojskowego w szkołach średnich, zawodowych i seminariach nauczycielskich*”. Stwo-

⁷ J. Kęślik: *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918-1939*. Wrocław 1998, s. 27-29

rzono podstawy prawne pod tworzenie ochotniczych hufców pw. Mogły one powstać w każdej szkole średniej ogólnokształcącej, seminariach nauczycielskich oraz szkołach zawodowych typu średniego, w której akces zgłosiło minimum 50 uczniów. W pracach hufca mogła brać udział, na zasadzie uczestnictwa ochotniczego, młodzież męska mająca ukończone 16 lat i po przedstawieniu odpowiedniego zaświadczenia lekarskiego.

Zajęcia były prowadzone w ramach hufców szkolnych oraz jako przedmiot „przysposobienie rezerw”, a od 1923 r. - „przysposobienie wojskowe”.⁸

Zakres pw zależał od wieku, poziomu wykształcenia ogólnego oraz stosunku młodzieży do służby wojskowej. Pw dzieliło się na:⁹

- pw młodzieży szkolnej;
- pw młodzieży akademickiej;
- pw młodzieży pozaszkolnej – przedpoborowej;
- rezerwistów;
- kobiet i innych kategorii.

Pw młodzieży szkolnej dzieliło się na:

- pw młodzieży szkół średnich i seminariów nauczycielskich, szkół zawodowych i innych z prawami szkół średnich;
- pw młodzieży szkół niższych zawodowych i rzemieślniczych (nie posiadających praw szkół średnich).

Młodzież szkolna zgrupowana była w hufcach szkolnych. Opiekunem hufca był nauczyciel wyznaczony przez władze szkolne w porozumieniu z władzami wojskowymi. Komendantem hufca był oficer lub podoficer instruktor albo instruktor kontraktowy wyznaczony przez władze wojskowe w porozumieniu z władzami szkolnymi. Wchodził on w skład Rady Pedagogicznej na prawach równorzędnych z innymi nauczycielami. W ciągu roku szkolnego na zajęcia PW przeznaczono 100 godzin. Celem pw młodzieży szkół średnich było przygotowanie jej do służby wojskowej jako przyszłych kandydatów na oficerów rezerwy i zawodowych. Szkolenie w hufcach obejmowało wychowanie i wyszkolenie wojskowe a za wychowanie fizyczne niezbędne w szkoleniu wojskowym odpowiadała szkoła. Szkolenie w hufcach szkolnych obejmowało swym zakresem wyszkolenie podstawowe szeregowego z cenzusem piechoty. Szkolenie młodzieży szkół niższych przygotowywało do służby w charakterze kandydata na podoficera ewentualnie oficera czasu wojny. Na zajęcia z przysposobienia wojskowego, bez zajęć z wychowania fizycznego, przeznaczono 100 godzin rocznie, to jest po 2 godziny tygodniowo w ramach zajęć szkolnych oraz raz w miesiącu jedno ćwiczenie - 4 godziny w czasie wolnym od zajęć szkolnych.¹⁰

Warunkiem zdania egzaminu z wynikiem pozytywnym i uzyskanie I stopnia PW było uczestnictwo w przynajmniej 85 % ćwiczeń bojowych i 75 % pozostałych zajęć (potwierdzonych w dokumentacji), znajomość czytania i pisanie oraz wykazywanie się podstawowymi wiadomościami z wiedzy obywatelskiej o Polsce.

⁸ L. Wyszczeński: *Spółeczeństwo a obronność w Polsce (1918-1939)*. Toruń 2007, s. 198-201

⁹ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW) akta GISZ, 302.4.1485. *Instrukcja wyszkolenia dla oddziałów pw*

¹⁰ CAW, akta PUWF i PW, I 300.69.57, *Program wyszkolenia dla hufców szkolnych szkół średnich, seminariów nauczycielskich i szkół zawodowych i innych z prawami szkół średnich z 27.12.1927 r.*

W czasie drugiego roku szkolenia, obejmującego rok szkolny i obóz wojskowy, możliwe było zdobycie II stopnia pw. Warunkiem było posiadanie I stopnia pw, i zdanie egzaminu przed komisją obwodową.¹¹

Wyszkolenie w zakresie I stopnia pw (klasa 6) przewidywało następujący podział czasu na poszczególne działy:¹²

- wyszkolenie bojowe łącznie z musztrą i terenoznawstwem – 40%;
- wyszkolenie strzeleckie - 31 %;
- walka granatami – 8 %;
- walka na bagnety – 4 %;
- wyszkolenie w gazoznawstwie – 3 %;
- nauka o broni i sprzęcie – 6 %;
- nauka służby - 8 %.

Podczas szkolenia na II stopień pw, uczestnicy utrwalali i doskonalili umiejętności zdobyte podczas szkolenia na I stopień pw oraz rozszerzali je podczas zajęć w terenie, na szczeblu drużyny. Ponadto w ramach szkolenia prowadzono marsze z niewielkim obciążeniem na odległość do 30 km.

Wyszkolenie w zakresie II stopnia pw (klasa 7) obejmowało:¹³

- wyszkolenie bojowe łącznie z musztrą i terenoznawstwem – 34 %;
- wyszkolenie strzeleckie – 30%;
- walka granatami – 8 %;
- walka na bagnety - 4 %;
- służba łączności – 4%;
- służba pionierska – 3 %;
- wyszkolenie w gazownictwie – 3%;
- nauka o broni i sprzęcie – 8%;
- nauka służby – 6%.

Obozy letnie hufców szkolnych miały na celu uzupełnić praktyczne wyszkolenie w zakresie drużyny.

W połowie lat trzydziestych hufce szkolne pw podzielono na trzy stopnie:

- uczniowie klas trzecich gimnazjów (i równorzędnych);
- uczniowie klas czwartych gimnazjów (i równorzędnych);
- uczniowie klas pierwszych i drugich liceum (i równorzędnych).

W 1937 roku wprowadzono nowe programy pw dla hufców III stopnia. Związane było to z tworzeniem oddziałów Obrony Narodowej i koniecznością zintensyfikowania szkolenia starszych przedpoborowych.

Programy pw młodzieży szkół niższych zawodowych i rzemieślniczych (nie posiadających uprawnień szkół średnich) różniły się w niewielkim stopniu od programów pw młodzieży szkół średnich i seminariów nauczycielskich, szkół zawodowych i innych z uprawnieniami szkół średnich. Różnice wynikały przede wszystkim z celów jakimi było dla hufców szkół średnich - przygotowanie szkolonych do służby wojskowej jako przyszłych kandydatów na oficerów rezerwy i zawodowych a młodzieży szkół niższych jako kandydatów na podoficerów ewentualnie oficerów czasu wojny.

¹¹ P. Rozwadowski: *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego 1927 – 1939*. Warszawa 2000, s. 102

¹² CAW, akta PUWF i PW, I 300.69.57, *Program wyszkolenia dla hufców szkolnych szkół średnich, seminariów nauczycielskich i szkół zawodowych i innych z prawami szkół średnich z 27.12.1927 r.*

¹³ Ibidem

W szkołach średnich wychowanie fizyczne prowadzono w ramach zajęć obowiązkowych; w szkołach niższych i zawodowych wychowanie fizyczne było ważnym elementem szkolenia wojskowego. W czasie zajęć pw prowadzono ćwiczenia sportowe, rozgrywano zawody i turnieje.

Podczas zgrupowań oddziałów pw prowadzono kilkudniowe ćwiczenia wojskowe, często z udziałem jednostek Wojska Polskiego. Najlepsi mogli liczyć na wyróżnienia i nagrody oraz pochwały w rozkazach dowódców.

Pod koniec każdego roku szkoleniowego oceniano poziom wyszkolenia każdego uczestnika hufców szkolnych pw oraz wydawano zaświadczenia o uzyskaniu określonych stopni przysposobienia wojskowego.

Każdy uczestnik zajęć z pw otrzymywał „Książeczkę wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego”, która odzwierciedlała przebieg szkolenia i jego poziom. Do książeczki wpisywano dane personalne, przynależność do obwodu pw i Powiatowej Komendy Uzupełnień (P.K.U), pełnionych funkcjach, odbytych szkoleniach i kursach, ćwiczeniach i marszach ponad 25 i 30 km, obozach, strzelaniach, zawodach sportowych. Ponadto książeczka zawierała informacje o stanie zdrowia szkolonego, posiadanie uprawnień do prowadzenia pojazdów mechanicznych, umiejętności jazdy konnej, jazdy na nartach, szermierki, pływania, wiosłowania, fotografowania i radiotelegrafowania.

Osobom, które uzyskały I stopień pw oraz miały opinię zdyscyplinowanych i osiągały dobre wyniki w szkoleniu, przysługiwało pierwszeństwo podczas naboru do szkół podoficerskich. Zezwalano im na przepustki już w okresie rekrutkim, byli zwalniani z ciężkich prac, a w toku służby udzielano im urlopów okolicznościowych w celu wzięcia udziału w świętach pw w macierzystym rejonie przysposobienia wojskowego. Żołnierzom posiadającym II stopień pw skracano służbę wojskową o trzy miesiące.

Ważnym elementem szkolenia w ramach pw były obozy letnie. Organizowano je w celu podniesienia sprawności fizycznej uczestników, wyszkolenia instruktorów i ich pomocników organizujących wychowanie fizyczne i pw.

W 1928 roku zorganizowano 21 grup obozowych, składających się z 55 obozów PW i 23 obozów wychowania fizycznego. Wzięło w nim udział 8 tysięcy młodzieży szkolnej, członków stowarzyszeń i organizacji oraz nauczycieli.

W latach trzydziestych obozy pw służyły nie tylko szkoleniu, ale także wypoczynkowi młodzieży. Lokowano je w górach, nad morzem, w lasach i nad jeziorami, co podnosiło atrakcyjność udziału w szkoleniu i umożliwiło wypoczynek. Czas trwania obozów wynosił pięć tygodni, rozpoczynały się one najczęściej w pierwszej połowie lipca, po zakończeniu roku szkolnego.¹⁴

Od momentu pojawienia się pw w szkołach trwała dyskusja nad wprowadzeniem tych zajęć jako obowiązkowych. Do wybuchu wojny decyzja o wprowadzeniu zajęć z pw zależała od poszczególnych szkół, gdyż zajęcia z pw traktowano jako zajęcia ponadprogramowe. Pomimo to liczba uczniów uczestniczących w tych zajęciach była znacząca. W 1928 roku w zajęciach brało udział około 60 tysięcy uczniów a w latach trzydziestych - ponad 200 tysięcy.¹⁵

Po zakończeniu II wojny światowej i wpływających z jej przebiegu wniosków edukacja obronna młodzieży szkolnej stała się jednym z ważniejszych zadań sto-

¹⁴ P. Rozwadowski, op. cit., s. 108-111

¹⁵ Ibidem, s. 106-107

jących przed władzami państwowymi. Na podstawie dekretu Rady Państwa¹⁶ przysposobienie wojskowe, jako przedmiot nauczania, wprowadzono do szkół w 1946 r.

W tym samym roku powołano Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. W szkołach, zakładach pracy i we wsiach powstawały hufce, a w wielu miejscowościach ośrodki wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. W 1947 r. do wiejskich hufców włączono szkolenie rolnicze i nadano im nazwę hufców przysposobienia wojskowego i rolniczego.

W 1948 r. Sejm uchwalił ustawę o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Realizację postanowień ustawy powierzono Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”. Głównym celem tej organizacji było organizowanie udziału młodzieży w realizacji planów gospodarczych, szkolenie zawodowe, wychowanie młodzieży w duchu patriotycznym, rozwijanie kultury fizycznej oraz przygotowanie do obrony kraju.

Program szkolenia wojskowego i wychowania ideologicznego, obejmował takie dyscypliny, jak: musztrę, szkolenie ogniowe, terenoznawstwo, łączność, taktykę, regulaminy oraz tematykę społeczno-polityczną. Szkolenie wojskowe realizowano w wymiarze 2 godzin tygodniowo przez okres 2-3 lat w szkołach średnich.¹⁷

Przysposobienie wojskowe jako obowiązkowy przedmiot nauczania, w ostatnich klasach szkół średnich, zostało wprowadzone w 1952 r. na podstawie uchwały nr 95 Prezydium Rządu z dnia 1 marca 1952 r. Realizacja tej uchwały była trudna ze względu na brak opracowanych programów i podręczników.

Pierwszy jednolity program nauczania przysposobienia wojskowego opracowany w 1952 r. zakładał przygotowanie młodzieży męskiej do służby wojskowej. W związku z tym dominowała tematyka szkolenia taktycznego, ogniowego, musztry i regulaminów wojskowych, problematykę dotyczącą powszechnej samoobrony ludności potraktowano marginalnie. Podobnie program przysposobienia wojskowego młodzieży żeńskiej zawierał przede wszystkim zagadnienia typowo wojskowe. Programy te w latach 1952-1971 ulegały systematycznym zmianom w kierunku problematyki dotyczącej przygotowania społeczeństwa do samoobrony. Głównym celem przysposobienia wojskowego młodzieży było wyrobienie umiejętności i nawyków z zakresu obrony przed bronią masowego rażenia. Zdobyta wiedza i umiejętności w ramach przysposobienia wojskowego młodzieży stanowiła wstępne przygotowanie do odbycia zasadniczej służby wojskowej. Powyższe cele były realizowane w różnym stopniu wynikającym od szczebla nauczania i typu szkoły.

W klasie VIII szkoły podstawowej przysposobienie obronne było obowiązkowym przedmiotem nauczania. W ramach tego przedmiotu zapoznawano uczniów z podstawowymi obowiązkami w zakresie indywidualnej samoobrony oraz ogólnymi zasadami działania broni masowego rażenia.

Celem przysposobienia obronnego w zasadniczej szkole zawodowej było doskonalenie umiejętności wyniesionych ze szkoły podstawowej oraz przygotowanie uczniów, w zakresie elementarnym, do odbycia zasadniczej służby wojskowej.

W szkole średniej głównym zadaniem przysposobienia obronnego było praktyczne nauczanie niezbędnych czynności w zakresie działania zespołowego.

¹⁶ Dz. U. nr 31 z 1946 r., poz. 195

¹⁷ J.S. Kardas: *Edukacja obronna w Polsce. Zarys historii, stan obecny i perspektywy rozwoju*. Warszawa 1999, s. 30-31

Przedmiot ten stanowił kolejny etap przygotowania uczniów do działania w okresie pokoju, zagrożenia bezpieczeństwa państwa oraz w czasie wojny.¹⁸

W roku 1967 w miejsce przysposobienia wojskowego w szkołach średnich wprowadzono nowy przedmiot - przysposobienie obronne. Trzy lata później nowy przedmiot nauczania pojawił się także w szkołach podstawowych i zasadniczych zawodowych.¹⁹

Zmiany społeczno - polityczne, które nastąpiły w Polsce po 1989 r. spowodowały zmiany celów i treści edukacji obronnej młodzieży szkolnej, zrezygnowano z przygotowania ściśle wojskowego młodzieży szkolnej.

W 1990 r. wycofano ze szkół podstawowych przedmiot przysposobienie obronne, natomiast wprowadzono zagadnienia z zakresu powszechnej samoobrony. W szkołach ponadpodstawowych wprowadzono nowe programy przysposobienia obronnego, których treści nawiązywały wyłącznie do ochrony zdrowia oraz życia przed różnymi zagrożeniami czasu pokoju.²⁰

Do wprowadzenia reformy oświaty w styczniu 1999 r. przysposobienie obronne realizowano w szkołach ponadpodstawowych w wymiarze jednej godziny tygodniowo w klasie I i II, łącznie 76 godzin w ciągu roku szkolnego. Zasadniczym celem nauczania było przygotowanie młodzieży do indywidualnej i zespołowej samoobrony przed skutkami zagrożeń czasu pokoju i wojny oraz kierowanie małymi zespołami obrony cywilnej.²¹

W następnych latach władze doszły do wniosku, że należy wprowadzić kolejne zmiany programowe i organizacyjne w sferze kształcenia obronnego. Istotny wpływ na to miała również, zapoczątkowana w 1998 r. reforma systemu edukacji.

Wprowadzono w szkołach ścieżkę z edukacji obronnej, która obejmowała: ogólną wiedzę o bezpieczeństwie i jego kształtowaniu, wychowanie komunikacyjne, edukację prozdrowotną, edukację ekologiczną, profilaktykę przeciwpożarową, pierwszą pomoc przedmedyczną, ratownictwo, edukację przeciwp przestępczą, zasady ochrony dóbr kultury i elementy międzynarodowego prawa humanitarnego oraz przysposobienie wojskowe (tylko w klasach profilowanych wojskowo).²²

Treści podstawy programowej przysposobienia obronnego zróżnicowane są pod względem zakresu w zależności od typu szkoły. Obejmują obszary wiedzy dotyczące zagrożeń ludności w czasie pokoju i w okresie wojny, zadania obrony cywilnej w systemie obronnym RP, wybrane elementy międzynarodowego prawa humanitarnego dotyczące ochrony ludności i dóbr kultury, system bezpieczeństwa RP, ochrony ludności w ramach obrony powszechnej, ratownictwa i pomoc przedmedyczną oraz terenoznawstwo. Realizowane mogą być także zajęcia ze strzelectwa sportowego, orientacji w terenie, działanie drużyny sanitarnej.

Zagadnienia z zakresu edukacji obronnej realizowane są w różnej formie na wcześniejszych etapach edukacyjnych w klasach IV – VI (szkoła podstawowa) w ramach ścieżki: *Edukacja prozdrowotna* oraz w gimnazjach (III etap edukacji)

¹⁸ M. Kucharski, op. cit., s.103- 104

¹⁹ J. Draus, R. Terlecki: *Historia wychowania. Wiek XIX i XX*, Kraków 2005, s. 97, s. 305

²⁰ M. Kaliński: *Tradycje i współczesność przysposobienia wojskowego młodzieży szkolnej*. Toruń 2005, s. 30

²¹ M. Kucharski, op. cit., s. 128

²² Ibidem

w ramach ścieżki *Obrona cywilna*. Znacznemu rozszerzeniu ulegają treści programowe dotyczące problematyki obronnej w ścieżce edukacyjnej *Obrona cywilna*.²³

21 października 2008 r. Katarzyna Hall, Minister Edukacji Narodowej i Bogdan Klich, Minister Obrony Narodowej, podpisali porozumienie pomiędzy MEN i MON o współpracy na rzecz edukacji obywatelskiej, patriotycznej i proobronnej młodzieży szkolnej.

Zgodnie z podpisanym porozumieniem od roku szkolnym 2009/2010 w gimnazjach i liceach pojawi się nowy przedmiot: edukacja dla bezpieczeństwa. Zastąpi on dotychczasowe przysposobienie obronne. Szkolne programy zostaną dostosowane do wymogów współczesności.

Gimnazjaliści będą uczyć się o zagrożeniach w czasie pożaru, powodzi, tąpnięcia, katastrof komunikacyjnych. Nauczają się udzielać pierwszej pomocy, gasić płonąca odzież na człowieku, tłumić zarzewie ognia, ewakuować budynek własnej szkoły. Nauczyciel wyjaśni, dlaczego warto obserwować poziom wody w rzekach, wskaźniki urządzeń hydrotechnicznych i melioracyjnych. I jak pomóc w przypadku zatrucia pokarmowego albo chemicznego, porażenia prądem, poparzenia, wyziębienia lub przegrzania organizmu. W liceum i technikum będą lekcje o profilaktyce HIV oraz o przemocy seksualnej.

23 grudnia 2008 r. ukazało się rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej Katarzyny Hall w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół²⁴, które wprowadza od roku szkolnego 2009/2010 nowy przedmiot – edukację dla bezpieczeństwa w gimnazjach a od roku szkolnego 2012/2013 w szkołach ponadgimnazjalnych.

Podstawa programowa określa następujące cele kształcenia i treści nauczania dla gimnazjum:

Cele kształcenia:

- 1) Znajomość powszechnej samoobrony i ochrony cywilnej. Uczeń rozumie znaczenie powszechnej samoobrony i ochrony cywilnej.
- 2) Przygotowanie do działania ratowniczego. Uczeń zna zasady prawidłowego działania w przypadku wystąpienia zagrożenia życia i zdrowia.
- 3) Nabycie umiejętności udzielania pierwszej pomocy. Uczeń umie udzielać pierwszej pomocy w nagłych wypadkach.

Treści nauczania:

- 4) Główne zadania ochrony ludności i obrony cywilnej.
- 5) Ochrona przed skutkami różnorodnych zagrożeń.
- 6) Źródła promieniowania jądrowego i jego skutki.
- 7) Oznakowanie substancji toksycznych na środkach transportowych i magazynach.
- 8) Ostrzeganie ludności o zagrożeniach, alarmowanie.
- 9) Bezpieczeństwo i pierwsza pomoc.

Podstawa programowa określa następujące cele kształcenia i treści nauczania dla szkół ponadgimnazjalnych:

Cele kształcenia:

²³ J. Król: *Kształtowanie świadomości patriotyczno-obronnej młodzieży na terenie województwa wielkopolskiego*. W: M. Kaliński: *Vademecum przysposobienia wojskowego*, nr 5, Warszawa 2002, s. 180

²⁴ Dz. U. z 2009 r., nr 4, poz. 17

- 10) Znajomość struktury obronności państwa. Uczeń rozróżnia struktury obronności państwa, rozumie ich rolę oraz zna formy spełniania powinności obronnych przez organy administracji i obywateli.
- 11) Przygotowanie do sytuacji zagrożeń. Uczeń zna zasady postępowania w przypadku wystąpienia zagrożenia życia, zdrowia lub mienia; zna zasady planowania i organizowania działań.
- 12) Opanowanie zasad pierwszej pomocy. Uczeń umie udzielać pierwszej pomocy poszkodowanym w różnych stanach zagrażających życiu i zdrowiu.

Treści nauczania:

- 13) System obronności Rzeczypospolitej Polskiej. Powinności obronne władz samorządowych, instytucji i obywateli.
- 14) Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej.
- 15) Ochrona ludności i obrona cywilna.
- 16) Zagrożenia czasu pokoju, ich źródła, przeciwdziałanie ich powstawaniu, zasady postępowania w przypadku ich wystąpienia i po ich ustąpieniu.
- 17) Zagrożenia występujące podczas wojny.

Zajęcia będą się odbywały w wymiarze 30 godzin w cyklu kształcenia.

Proces zmian w systemie edukacji dla bezpieczeństwa, realizowany przez polskie szkolnictwo, będzie w dalszym ciągu podlegał zmianom wynikającym z rozwoju cywilizacyjnego społeczeństwa, wyzwań stawianych przez środowisko naturalne, różnego rodzaju zagrożeń przed jakim stanie polskie społeczeństwo.